

УДК 351.85

Антонюк В.П.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ПОЛІПШЕННЯ СТРАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджено проблеми доходів, рівня життя і соціальної стратифікації українського суспільства. Зроблено аналіз соціальної політики в сфері доходів. Викладено пропозиції щодо вдосконалення соціальної політики в контексті формування середнього класу.

Ключові слова: *стратифікація суспільства; середній клас; людський розвиток; соціальна політика.*

Постановка проблеми. Формування в Україні соціальної держави потребує модернізації всієї соціальної архітектури суспільства, в найпершу чергу – стратифікації за економічною ознакою. Соціальна структура сучасного суспільства складається із вищого, середнього та робітничого, або нижчого класів. Окремі дослідники включають до неї ще підклас (маргінальний прошарок).

Наявність значної частки середнього класу є однією з істотних ознак сучасного суспільства, визначеного як розвинуте і демократичне. Воно формується за рахунок виваженої соціальної політики у сфері доходів та людського розвитку. Сучасний механізм розподілу доходів в розвинутих країнах світу забезпечує скорочення питомої ваги бідних і формування значної частки середнього класу. В цих країнах середній клас складає 50-70% всього населення, що є основою економічного процвітання та стабільності.

Для України проблема вдосконалення соціальної стратифікації суспільства набуває великого значення в контексті забезпечення людського розвитку та соціальної безпеки. Як відзначають дослідники, в Україні соціальна структура набула незбалансованої, диспропорційної форми витягнутої піраміди, більшу частину і широку основу якої складають бідні прошарки населення, а верхівку – кількісно мізерна частина надбагатих пострадянських нуворишів. В українському суспільстві практично немає того соціального підмурку, що тримає від руйнівних процесів держави та суспільні організми стабільних демократій Заходу. Натомість є досить великий сегмент тих, хто незадоволений існуючою ситуацією [1, с. 363].

Для вдосконалення соціальної архітектури українського суспільства необхідна активна та цілеспрямована соціальна політика у сфері розподілу доходів та забезпеченні розвитку людського потенціалу.

В Україні проблеми формування соціальної політики досліджують чимало вітчизняних науковців. Однак реальна практика соціального управління свідчить, що суттєвих зрушень у соціальній стратифікації суспільства поки що

не відбувається. В українському суспільстві не сформовано середній клас, який міг би стати основою консолідації суспільства, сталого економічного зростання та політичної стабільності. В Україні відсутня цілісна концепція соціальної політики, яка б визначила стратегічні пріоритети реформування соціальної архітектури.

Метою статті є визначення основних засад соціальної політики стосовно удосконалення стратифікації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Економічним підґрунтям формування сучасних соціальних груп є володіння капіталом, майном та певним рівнем доходу, що обумовлюється причетністю до процесів розподілу суспільного продукту. Впродовж останніх двох десятиліть в Україні відбулися кардинальні зміни в соціальній структурі. Від поділу суспільства за функціональною ознакою на клас робітників, селян та прошарок інтелігенції Україна прийшла до стратифікації за економічним чинником. З одного боку, розвиток підприємництва, приватизація, динамічне формування на цій основі класу приватних власників, що володіють великою, середньою, дрібною власністю, дало змогу частині населення отримати значні доходи. З іншого, – суттєве погіршення життєвого рівня широких верств населення, втрата нагромаджень, стабільної роботи призвела до бідності більшу частину українців. В українському суспільстві відбулися тектонічні зрушення в соціальній стратифікації, в процесі яких почав зароджуватися середній клас.

Дослідження проблем становлення в Україні середнього класу здійснює значна кількість вітчизняних науковців, серед яких такі відомі вчені, як І. Бондар, А. Гальчинський, Е. Лібанова, С. Пирожков та ін. Поняття середнього класу все більше проникає у суспільну свідомість, чому сприяють не лише наукові публікації, але й соціологічний моніторинг, який здійснюється Інститутом соціології НАН України та інші опитування і публікації.

Однозначне розуміння поняття середнього класу поки що відсутнє, однак більшість його дослідників схиляється до думки, що *середній клас* – це така соціальна страта, яка має значний рівень матеріального добробуту, високий рівень професійної підготовки, стабільну зайнятість та значний соціальний статус, активну громадянську позицію. До основних ознак середнього класу відносять:

- 1) високу трудову та підприємницьку активність, що забезпечує високий рівень доходів;
- 2) високий рівень освіти і професійної підготовки, який обумовлює високий професійний статус;
- 3) наявність майна, нерухомості, значних нагромаджень;
- 4) високі стандарти життя, досягнуті параметри заможності;
- 5) орієнтацію на демократичні принципи організації суспільства.

Середнім класом у суспільстві виконується низка важливих функцій [2, с.210]: стабілізаційна функція, функція відтворення висококваліфікованих кадрів, інвестиційна, політично-центристська та соціально-консолідаційна функції, зрештою, середній клас складає основу цінностей сучасного суспільства. Маючи соціально-психологічні установки на сімейний добробут,

розвиток людського потенціалу, політичну орієнтацію на демократичні принципи організації державної влади, він зміцнює соціальні інститути суспільства.

Формування середнього класу вимагає досягнення значного рівня доходів, які забезпечують задоволення різноманітних сучасних матеріальних, соціальних, духовних потреб, дають змогу всебічно розвиватися людині, створювати комфортні умови життя, нагромаджувати кошти для придбання дорогих товарів і послуг, нерухомості, ділових активів. В Україні більшість населення не має достатніх доходів, які б відповідали стандартам середнього класу.

Значна частка населення за вітчизняним критерієм відноситься до бідних. З 2001 по 2008 рр. вона стабільно утримувалася на рівні 27%, у 2009 р. відбулося незначне скорочення на 0,6%, тобто до 26,4% всього населення. Рівень крайньої бідності на цей період також скоротився несуттєво – з 14,9% до 13% [3].

Про низький рівень доходів населення України свідчить те, що значна частка має доходи нижче прожиткового мінімуму (ПМ). У 2006 р. таких було більше половини, або майже половина мешканців України, в 2007-2008 рр. їх частка (за показником загальних доходів) суттєво знизилась (табл. 1). У 2009 р. частка населення із середньодушовими загальними доходами, нижчими за ПМ, збільшилася до 21,4%, а за показником грошових доходів значно більшою мірою – до 30,4%. Погіршення параметрів життєвого рівня населення обумовлено кризовими явищами, які розпочалися у IV кварталі 2008 р.

Більшість дослідників відзначає, що прожитковий мінімум не є досконалим критерієм вимірювання рівня життя, оскільки його матеріальне і вартісне наповнення суттєво відстає від реальних потреб населення. В Україні його можна вважати критерієм малозабезпеченості, а то і бідності. Економічна можливість переходу у середній клас настає тоді, коли особа володіє доходом, який має перевищувати ПМ у 4-5 разів. Таких в Україні не більше 10%.

Таблиця 1

Частка населення України із середньодушовими грошовими і загальними доходами на місяць, нижчими прожиткового мінімуму у 2006-2009 рр., [4]

	2006*		2007*		2008*		2009*	
	Грошові доходи	Загальні доходи	Грошові доходи	Загальні доходи	Грошові доходи	Загальні доходи	Грошові доходи	Загальні доходи
Все населення	59,4	50,9	39,8	29,3	25,6	18,1	30,4	21,4
У тому числі проживає у:								
великих містах	43,0	38,2	23,2	19,4	13,1	10,1	16,4	13,4
малих містах	64,0	55,2	44,7	35,3	24,4	18,9	33,5	25,1
сільській місцевості	76,9	63,9	57,4	37,5	42,7	27,8	42,7	29,0

* Прожитковий мінімум у IV кв. 2006 р. – 472 грн., у IV кв. 2007 р. – 532 грн., у IV кв. 2008 р. – 626 грн., у IV кв. 2009 р. – 701 грн.

Частка населення із сукупними доходами, нижчими прожиткового мінімуму, найбільшою була у жителів малих міст та сільської місцевості. Лише завдяки вартості спожитої продукції, отриманої із особистих підсобних господарств, значна кількість мешканців малих міст і сіл має змогу покращити своє матеріальне становище і досягти мінімального соціального стандарту.

Населення України суттєво поступається країнам ЄС за рівнем життя, про що свідчать результати Європейського соціального дослідження за 2005-2007 рр. (табл.2).

Таблиця 2

Оцінка деяких параметрів матеріального становища опитаними Україною та окремих європейських країн [5, с.28-29]

Параметри	Україна	Польща	Німеччина	Франція	Португалія
1. Оцінка рівня задоволеності теперішнім матеріальним становищем (0 – зовсім незадоволений, 10– повністю задоволений), середній бал	4,07	5,99	6,67	6,63	5,84
2. Оцінка стану сімейного доходу (в % до опитаних) :					
живу комфортно на цей дохід	1,1	6,1	24,5	31,3	7,9
можна жити на цей дохід	20,9	57,2	56,3	54,4	54,7
при такому доході відчуваю певні складнощі	46,5	32,9	13,5	12,8	25,2
при такому доході відчуваю серйозні матеріальні труднощі	29,4	3,1	4,4	1,4	13,1
3. Можливість робити заощадження, у % до опитаних					
Так	18,2	28,0	63,0	59,6	33,8
Ні	78,5	69,0	34,5	39,8	62,9

Як свідчать дані табл. 2, у населення України значно нижча оцінка матеріального становища та отримуваного доходу не лише порівняно з розвиненими європейськими країнами, але й сусідньою Польщею, Португалією, яка значно поступається за рівнем життя багатьом європейським країнам. Більша частка населення ЄС цілком задоволена власними доходами, на які вони можуть жити нормально або комфортно. В Україні таких громадян у 3-4 рази менше. Це також стосується можливостей здійснювати нагромадження.

Низький рівень життя населення не створює економічних можливостей для формування масштабного середнього класу. Різноманітні оцінки його кількості показують, що в Україні до цієї страти можна віднести від 10 до 20% населення. Мала чисельність середнього класу не забезпечує його позитивного впливу на соціально-економічну динаміку України. Така ситуація обумовлена багатьма причинами, серед яких можна назвати і недосконалість сучасної

соціальної політики.

Суттєво ускладнює завдання соціальної стратифікації населення та формування середнього класу те, що на сучасному етапі в Україні не існує довгострокової державної соціальної, у тому числі політики у сфері доходів населення. Впродовж попереднього десятиліття визначали цю політику такі документи, як «Основні напрями політики щодо грошових доходів населення України», «Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року» та «Стратегія подолання бідності», які були затверджені Указами Президента України 07.08.1999, 24.05.2000 і 15.08.2001 рр. Вони формувалися в інших соціально-економічних умовах і не відповідають сучасним потребам соціального розвитку і прагненням населення. Після 2004 р. не було прийнято довгострокового документа у сфері соціальної політики, що не сприяло формуванню стратегічних пріоритетів підвищення життєвого рівня населення. Не була вирішена проблема бідності, про що свідчить Указ Президента України від 26.02.2010 р. про подолання бідності [7], який визначив подолання бідності, насамперед її найгостріших проявів, найважливішим пріоритетом у здійсненні реформ в Україні. Однак для України важливим стратегічним завданням є не лише подолання бідності, а й зменшення масштабів малозабезпеченості та формування широкого заможного прошарку суспільства.

Висновки. На сучасному етапі існує нагальна необхідність розробки основних напрямів соціальної політики України до 2020 року. Структурним елементом цього документу має бути політика доходів у контексті подолання малозабезпеченості та формування середнього класу. Для її реалізації необхідно забезпечити:

- підвищення економічної, трудової та підприємницької активності;
- удосконалення державних соціальних стандартів і гарантій;
- у соціально-трудої сфері перехід до високої вартості робочої сили та гідної оплати праці;
- створення умов для підвищення доходів домогосподарств за рахунок усіх джерел, диверсифікацію їх структури;
- зменшення диференціації населення за рівнем доходів.

Для формування середнього класу особливе значення має політика підтримки тих соціальних верств, які є його соціальною основою: підприємців, представників малого та середнього бізнесу; висококваліфікованих фахівців, менеджерів; представників творчих професій; робітників високого рівня кваліфікації. Удосконалення соціальної стратифікації суспільства можливе лише на економічній основі. Тому забезпечення стійкого розвитку економіки, її переходу на інноваційний шлях розвитку, підвищення її ефективності є економічним підґрунтям подолання бідності, малозабезпеченості та формування достатку.

Для розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу важливим є забезпечення в Україні:

- формування у населення підприємницької поведінки, навичок самостійної економічної діяльності, подолання інертності, остраху;
- державної економічної, правової та адміністративної підтримки,

подолання адміністративних бар'єрів на шляху його становлення і розвитку;

- підвищення ефективності підприємницької діяльності шляхом оптимізації цін на ресурси, податків, удосконалення професійної підготовки в сфері бізнесу, створення конкурентного середовища;

- розвиток ринкової інфраструктури, необхідної для підтримки підприємницької діяльності (бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів тощо).

Для формування висококваліфікованої та конкурентоспроможної робочої сили, як соціальної основи середнього класу, необхідно:

- забезпечення високого рівня професіоналізму шляхом підвищення рівня та якості всіх форм загальної і професійної освіти на основі модернізації матеріально-технічної бази освітніх закладів та навчального процесу, запровадження новітніх технологій навчання;

- забезпечення відповідності якісних параметрів професійної підготовки потребам ринку праці, забезпечення ефективного використання кваліфікаційного потенціалу;

- розвиток творчого та інноваційного потенціалу працівників шляхом запровадження на підприємствах сучасного кадрового менеджменту, спрямованого на розвиток якісних параметрів персоналу, забезпечення підвищення професійного статусу працівників.

- підвищення рівня організації і нормування праці, культури і професіоналізму найманих працівників, їх дисциплінованості та відповідальності за якісне виконання трудових обов'язків;

- удосконалення системи соціально-трудова відносин у сфері розподілу доходів у напрямку забезпечення високої вартості робочої сили на основі підвищення ефективності та якості праці; посилення взаємозв'язку між рівнем оплати праці та рівнем професійної підготовки, продуктивністю працівника;

- створення сприятливих умов праці, забезпечення ефективного використання нагромадженого людського капіталу працівників, що стимулюватиме зусилля працівників до підвищення власного освітньо-професійного рівня.

Для формування в Україні середнього класу у більшості населення країни необхідно забезпечити утвердження стандартів та параметрів поведінки, притаманних середньому класу: дотримання норм законів; лояльного відношення до держави; соціальної відповідальності за власний добробут; дотримання демократичних принципів організації суспільного життя; моральних норм суспільства – чесності, справедливості, взаємної поваги; потреби саморозвитку, самореалізації, стратегії підвищення власного соціального та професійного статусу.

Важливим є розвиток соціально-психологічних установок на сімейний добробут, державна підтримка інституту сім'ї, забезпечення розвитку її правових, економічних, соціально-психологічних, моральних засад. Шляхом розвитку системи власності, ринку цінних паперів, фінансово-банківської системи необхідно сприяти нагромадженню родинного майна, власності та можливості отримувати доходів від неї. Потребує удосконалення система правових засад майнового регулювання сімейних відносин. Державна сімейна

політика має бути спрямована на зміцнення економічних і соціальних основ родинного добробуту, відновлення морально-етичних традицій сім'ї, турботи про дітей та осіб похилого віку, негативного відношення до антисоціальної поведінки.

Становлення в Україні середнього класу та забезпечення його позитивного впливу на соціально-економічний розвиток країни можливий лише при умові формування норм та принципів громадянського суспільства, що потребує:

– утвердження через системи виховання та масової інформації в свідомості широких мас населення України принципів свободи, рівності, права, відповідальності, демократії, моральності, що є основою сучасного громадянського суспільства;

– розвитку системи громадських організацій, широке залучення до роботи в них населення, підвищення їх ролі у вирішенні соціально-економічних проблем на національному, регіональному і місцевому рівнях організації суспільного життя;

– формування у населення активної громадянської позиції, стимулювання їх участі в різних формах самоорганізації, в діяльності органів місцевого самоврядування, залучення їх до практики благодійництва, волонтерства, надання соціальної допомоги.

Удосконалення соціальної стратифікації суспільства можливе на основі модернізації економічної та соціальної сфери, правового поля і державного управління, конструктивного діалогу влади та інститутів громадянського суспільства. Досвід розвинених країн свідчить, що це хоч і складне завдання, однак воно є цілком реалістичним, і може бути вирішене впродовж декількох десятиліть.

Список використаних джерел

1. Українське суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц. н. М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 656 с.
2. Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник / За ред. С. Макеєва. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – 372 с.
3. Загальнодержавна програма подолання та запобігання бідності в Україні на 2010 – 2015 роки. Проект [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ufoz.ukrmed.info/Article39.html>.
4. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 576 с.
5. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005-2007 роки / Є. Головаха, А. Горобчик – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 133 с.
6. Про невідкладні заходи з подолання бідності. Указ Президента України № 274/2010 від 26.02.2010 // Урядовий кур'єр. – 5.03. 2010 р. – С. 2.

Подано до редакції 10 березня 2011 року

Антонюк В.П.

Социальная политика в контексте улучшения стратификации украинского общества

В статье исследованы проблемы доходов, уровня жизни и социальной стратификации украинского общества. Сделан анализ социальной политики в области доходов. Изложены предложения по совершенствованию социальной политики в контексте формирования среднего класса.

Ключевые слова: *стратификация общества; средний класс; развитие; социальная политика.*

Antonyuk V.P.

Social policy in the context of improvement stratification Ukrainian society

This article explores the problems of income, living standards and social stratification of Ukrainian society. The made analysis of social policy on income. Proposals to improve social policy in the context of the middle class.

Keywords: *stratification of society, middle class, human development, social policy.*

Антонюк Валентина Полікарпівна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості Національної академії наук України.